

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

ОДНОЛЬКО І.В., кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.915

**ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЯК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ:
ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ**

У публікації розглядаються питання стосовно вікових особливостей неповнолітніх осіб, які вчинюють злочини. Акцентовано увагу на соціальних та психологічних особливостях віку неповнолітнього, наведено порівняльний аналіз кримінального законодавства зарубіжних країн щодо нижньої вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність.

Ключові слова: *особа неповнолітнього, дитина, малолітній, кримінальна відповідальність, особливості віку неповнолітнього, суб'єкт злочину.*

В данной публикации рассматриваются вопросы, касающиеся возрастных особенностей несовершеннолетних, совершивших преступления. Акцентируется внимание на социальных и психологических особенностях возраста несовершеннолетних, дается сравнительный анализ уголовного законодательства зарубежных стран относительно нижнего возрастного предела уголовной ответственности.

Ключевые слова: *личность несовершеннолетнего, ребенок, малолетний, уголовная ответственность, субъект преступления, особенности возраста несовершеннолетнего*

The questions of age features of the minors who have committed crimes are considered in the publication. Attention is focused on social and psychological features of age of minors, the comparative analysis of the criminal legislation of the foreign countries, concerning the bottom age limit of a criminal liability, is given.

Keywords: *peculiarities of ages minor felon, individual of minor, juvenile, criminal responsibility, particular qualities, the subject of a crime, features of age of the minor*

У час політичних, економічних та демографічних перетворень в українському суспільстві мають місце значні зміни у злочинному середовищі неповнолітніх. Станом на 1 січня 2004 р. в Україні кількість осіб віком від 14 до 18 років становила 3029636 (станом на 1 жовтня 2007 року – близько 3 млн), з них 33305 осіб, які вчинили злочини (у 2003 р. – 27451 неповнолітніх). У свою чергу, лише за I півріччя 2011 р. кожний четвертий підліток учинив злочин у віці 14 – 15 років (2,5 тис.). Крім того, за аналізом роботи судів загальної юрисдикції, у 2010 р. кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми або за їх участю, що перебували на розгляді судів, збільшилися на 10,9 % порівняно з 2009 р. і становила 12,2 тис. [1, с. 19].

У I півріччі 2011 р. 57,2 тис. неповнолітніх перебували на профілактичному та превентивному обліку в підрозділах КМСД, з яких не навчалися та не працювали 21,3 % неповнолітніх. У світлі вищезазначених статистичних даних взаємозв'язок соціальних, економічних, психологічних та правових факторів не викликає сумніву, а їх вивчення і подальше використання отриманих результатів у практиці постає безперечно необхідним для попередження вищевказаних негативних процесів. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення особи неповнолітнього як важливого елемента кримінологічної характеристики злочинів у сфері обігу наркотичних засобів.

Протягом багатьох років дослідження поведінки осіб неповнолітніх, які вчинюють злочини, їх соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик викликає значний науковий інтерес серед вчених різної галузевої спрямованості.

У юридичній науці проблеми вивчення особи неповнолітнього, який вчиняє злочини, досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими: Ю.М. Антоняном, М.М. Бабаєвим, В.В. Вітвицькою, А.І. Долговою, А.Ф. Зелінським, О.М. Костенком, І.П. Лановенком, Г.М. Мінковським, Є.М. Моїсєєвим, В.М. Оржеховською, А.П. Тузовим, І.К. Туркевич. Утім, багато питань залишаються дискусійними і недостатньо розробленими. Зокрема, деякі вчені (І.О. Доброрез, І.П. Руценко) стверджують, що загалом особу неповнолітнього, який вчиняє злочини, слід вивчати, виходячи із типології як методики наукового пізнання – характеру вчинюваних діянь, глибини і стійкості

антисуспільних поглядів та установок [2; 3]. Проте вчені А.А. Бова, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк підтримують позицію, що типологія є похідною класифікації і включає такі складові, як стать, вік, кваліфікація вчиненого діяння, національність, місце проживання, сімейний стан тощо [4].

У криминології існує декілька підходів до визначення ознак особи злочинця. Так, Є.С. Жигарев пропонує вивчати особу злочинця із соціально-типологічного та соціально-рольового підходів. У першому випадку маються на увазі сформовані якості особи, що є результатом її формування та діяльності. За допомогою такого підходу можна визначити, яку саме особу формують певні обставини, до яких соціальних позицій особа готова та в яких типових ситуаціях повинна долати перепони і вирішувати конфлікти. Щодо соціально-рольової характеристики важливо визначити соціально-демографічні особливості, особисті якості неповнолітнього, який вчинив злочин, правову та моральну свідомість, нервово-психічні якості тощо [5].

В.Д. Воднік, В.В. Голіна, В.П. Ємельянов під особистістю неповнолітнього злочинця розуміють „суспільно небезпечного підлітка із соціально-психологічними та морально-правовими дефектами свідомості, який в умовах конкретної життєвої ситуації вчинив злочин” [6].

А.П. Закалюк, розмежовуючи поняття „особа” та „особистість”, визначав „особу” як образ (обличчя) людини, яким вона постає у суспільних відносинах, за яким її сприймають учасники цих відносин у суспільній активності та діяльності, а особистість – як сукупність соціально-типових ознак, які в неповнолітнього злочинця сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, завдяки чому він відрізняється своєю суспільною несприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, що обумовлюють криминогенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [7].

В.М. Бурлаков відповідно до матеріалістичного підходу особистість злочинця визначає як утворення, сутність якого становлять соціальні якості людини [8].

Дослідники А.П. Тузов та В.М. Васильєв вважають, що значну роль у вчиненні того чи іншого злочинного діяння відіграють характерні особливості віку неповнолітнього, а саме:

а) соціальні, які характеризуються зміною сфер соціалізації (наприклад, сім'ю змінюють навчальний заклад, трудовий колектив, неформальні групи);

б) соціально-психологічні, які полягають в тому, що поведінка неповнолітнього формується під впливом факторів, які базуються на протиріччях (небажання виконувати прохання батьків, непорозуміння з однолітками, роздратованість тощо); для неповнолітніх притаманні підвищена некомфортність, бажання бути самостійним, що зумовлює нестійкість, ситуативність їх поведінки;

в) психологічні – полягають в тому, що в процесі статевого розвитку в неповнолітніх спостерігаються такі якості, як підвищена імпульсивність, збудженість тощо [9, с. 80]. Зазначені особливості безпосередньо впливають на динаміку, структуру та характер протиправних діянь неповнолітніх, сприяють вирішенню питань при вивченні особи неповнолітнього

Наша наукова позиція базується на тому, що при дослідженні криминологічної характеристики неповнолітнього, який вчинив злочини, доцільно вести мову про особу неповнолітнього, а не особистість, а знання не тільки соціальних, але й психологічних особливостей віку неповнолітнього, що вчинює злочини, сприятиме ефектному застосуванню запобіжних заходів та недопущення у подальшому вчинення злочинів.

Теоретичне закріплення будь-яких наукових позицій має впроваджуватися у нормотворчу діяльність та реалізуватися на практиці. Тому насамперед необхідно встановити зміст терміну „неповнолітній” згідно з чинним законодавством України. Прийняття 07.02.2007 р. Закону України № 609-V „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх” [10] та його чинність внесли певні розбіжності з приводу того, як точніше розуміти поняття „неповнолітній”, „дитина”.

Так, до лютого 2007 р. в законодавчому порядку були чітко визначені поняття „неповнолітній”, „малолітній” та „дитина”:

Неповнолітнім, згідно з Цивільним кодексом України, визначено особу віком від 14 до 18 років, а малолітнім – за ст. 31 Цивільного кодексу України – особу, яка не досягла 14 років [11].

У законодавчому порядку „дитиною визнається особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше” [12].

Проте Сімейний кодекс України у ст. 6 до поняття „дитина” вносить категорію „малолітній” та „неповнолітній”. Малолітньою визнається дитина до досягнення нею чотирнадцятиріч-

ного віку, неповнолітній – це дитина у віці від 14 до 18 років [13].

Прийнятим Законом № 609-V внесені зміни до таких законодавчих та нормативно-правових актів: КПК України; Кодекс законів про працю України; КУпАП; КВК України; ЗУ „Про міліцію”; ЗУ „Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”; ЗУ „Про місцеве самоврядування в Україні”; ЗУ „Про попередження насильства в сім’ї”; ЗУ „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”; ЗУ „Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”. У тексті Закону № 609-V зазначено вікову категорію дітей віком від 3 до 18 років, але саме визначення „дитина” відсутнє. Тому виникає питання з приводу того, чи змінюються повноваження суб’єктів, які займаються попередженням злочинності неповнолітніх, у напрямку розширення вікових меж та визначення кола об’єктів, стосовно яких має здійснюватися попереджувальна діяльність.

Також потребує вирішення питання щодо внесення до КК України згідно з цим законом терміну „дитина”. Так, якщо в статтях Загальної та Особливої частин КК України є чітко визначені поняття „малолітній”, „неповнолітній”, їх вікові межі складають від 11 до 14 років, від 14 до 18 років відповідно, то тепер постає питання, як у КК України визначити особу, якій не виповнилося 18 років – як неповнолітнього чи як дитину. Якщо брати до уваги, що в нормах Особливої частини як кваліфікуючі ознаки передбачено вчинення злочинів щодо неповнолітніх або малолітніх осіб, то виникає проблема, як тоді визначити таку категорію осіб і чи буде тоді це кваліфікуючою ознакою. Проте законодавець у ст. 137 та 150 КК України використовує поняття „дитина”. Отже, виникає необхідність законодавчого урегулювання та розмежування понять „дитина”, „малолітній”, „неповнолітній”. У свою чергу, в кримінології мають місце ще й такі категорії, як „молодь” та „підліток”.

Таким чином, внесення протягом 2007 р. змін у чинне законодавство щодо застосування терміну „дитина” обумовлює необхідність аналізу КК України в частині доцільності заміни в окремих нормах Особливої частини КК України понять „малолітній”, „неповнолітній” на поняття „дитина”. На наш погляд, ця проблема потребує окремих наукових досліджень різних норм Особливої частини КК України. Вважасмо, що традиційним для української юридичної теорії та практики є поняття „неповнолітній”.

Подальші суттєві, на наш погляд, зміни відбулися у серпні 2007 р. Постановою КМУ від 30 серпня 2007 р. № 1068 затверджені „Типові положення про службу у справах дітей” [14] і службу у справах неповнолітніх замінено на службу у справах дітей, розширено завдання та права служби, визначено основні напрями діяльності.

Статтею 12 КУпАП передбачено, що суб’єктами адміністративного правопорушення можуть бути особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [15].

Відповідно до ст. 18 КК України суб’єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Особливе значення має урахування вікових особливостей неповнолітнього, що вимагає встановлення не лише того, що особа формально досягла віку кримінальної відповідальності, але і з’ясування всіх індивідуальних психофізичних властивостей неповнолітніх певного віку.

Так, за кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн неповнолітніми визнаються особи: Австралія, Японія – від 14 до 19 років; Англія та Уельс – від 10 до 17 років; Білорусь, Молдова, Хорватія – від 14 до 18 років; Індія – від 7 до 16 років; Іспанія, Казахстан – від народження до 16 років; Італія – від народження до 18 років; Канада – від 12 до 17 років; Польща – від 13 до 16 років; Росія, Німеччина – від 14 до 17 років; Франція – від 13 до 18 років; Фінляндія – від народження до 20 років; Швейцарія – від народження до 17 років.

Порівнюючи вітчизняне кримінальне законодавство із законодавством зарубіжних країн, можна помітити, що на відміну від деяких країн, у яких передбачений вік кримінальної відповідальності за вчинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів з 14 років (наприклад, КК Киргизької Республіки, Республіки Таджикистану, Туркменистану), у вітчизняному кримінальному законодавстві за вчинення зазначених злочинів передбачена тільки з 16 років. Дослідник О.В. Негодченко, аналізуючи міжнародний досвід, пропонує знизити вік кримінальної відповідальності за наркозлочини, пов’язані зі збутом наркотичних засобів. Його позиція

ґрунтується на визнанні підвищеного ступеня суспільної небезпеки вчинюваних діянь [16, с. 7]. В.А. Бублейник, вивчаючи наркозлочини з кримінально-правових позицій, також акцентує увагу на зниженні віку кримінальної відповідальності до 14 років за вчинення дій, передбачених ст. ст. 307 та 309 КК України. В основу таких змін автор покладає такі критерії: рівень розумового розвитку; свідомість; значну поширеність вчинюваних суспільно небезпечних діянь особами у віці від 14 до 18 років; значна суспільна небезпечність [17]. Проте й до сьогодні вікова межа, з якої може наставати кримінальна відповідальність, українським законодавцем визначена з 16 років (крім випадків, зазначених у КК України).

На практиці відбувається виключення кримінальної відповідальності і покарання відносно тих неповнолітніх, які хоча і досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, проте відстають (не у зв'язку з психічним захворюванням) у розумовому розвитку від рівня, типового для цього віку, який визначає можливість усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність вчиненого. Тому можна сказати, що загальні засади призначення покарання відносно неповнолітніх застосовуються з урахуванням специфіки їх вікового психофізіологічного розвитку.

Вивчення особи неповнолітнього злочинця має певне значення при дослідженні причин та умов вчинення суспільно небезпечних діянь, розробці профілактичних заходів тощо. Особистість підлітка характеризується комплексом соціальних, психологічних, фізичних якостей, які під час вчинення злочину виявляються по-різному.

Слід зауважити, що вік особи відіграє важливу роль при визначенні характеру поведінки. За результатами вивчених кримінальних справ у Дніпропетровській, Київській та Кіровоградській областях за 2002 – 2005 рр. щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин встановлено, що серед осіб, які їх вчинили, майже 72 % становлять молоді особи віком від 16 до 28 років. Середній вік засуджених за наркозлочини – 27 років, тоді як середній вік осіб, які відбувають покарання за інші злочини, – 31 рік. Вікова різниця між злочинцями чоловічої та жіночої статі відповідно становить 27 та 32 роки.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що на відміну від дорослих осіб неповнолітнім притаманна слабкість волі, і це перешкоджає подоланню труднощів, передбаченню негативних наслідків своєї поведінки та адекватної її оцінки. Це також породжує легковажність, здатність швидко збуджуватись, діяти під впливом першого враження, легко підпадати під чужий вплив тощо. Такі фактори, на нашу думку, сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми особами.

Аналіз 243 обвинувальних висновків кримінальних справ за період 2002 – 2007 рр. у зазначених областях свідчить, що вікові особливості неповнолітніх значно впливають на мотивацію їхніх вчинків. Такими віковими особливостями є: недостатній життєвий досвід; схильність до наслідування; вплив оточуючих, особливо дорослих осіб; бажання вирізнитися самостійністю і спроба уникнути контролю з боку батьків чи осіб, які займаються вихованням неповнолітніх; неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій; недостатній розвиток, а інколи і повна відсутність критичного ставлення до власних дій чи дій інших осіб. Вважаємо, що ці особливості повинні враховуватися слідчими та суддями під час здійснення провадження у справах про злочини неповнолітніх.

Комплексне криминологічне дослідження особи злочинця, її типологізації, структури, вікових особливостей неповнолітніх, які вчинюють злочини, сприяє розробці дієвого механізму превентивних заходів.

Список використаних джерел:

1. Рудник Г.І., Апанасенко О.О. Судова статистика: Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2010 році (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 5 (129). – С. 19.
2. Доброрез І.О. Криминологічні та правові підстави криміналізації незаконного обігу наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 162-169.
3. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1996.
4. Наркозлочинність: криминологічна характеристика та запобігання: Наук.-практ. посіб. / А.А. Бова, В.І. Женунтій, А.П. Закалюк та ін.; За заг. ред. А.П. Закалюка. – К., 2006.
5. Жигарев Е.С. Криминологическая характеристика несовершеннолетних и организация их правового воспитания: Учеб. пособ. – М., 1990.
6. Криминологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: Монографія / Кол. авторів: В.В. Голіна, В.П. Смельянов, В.Д. Воднік та ін.; За заг. ред. В.В. Голіна, В.П. Смельянова. – Харків, 2006.

7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К., 2007. – Кн. 1.
8. Бурлаков В.Н. Уголовное право и личность преступника. – СПб, 2006.
9. Тузов А.П., Васильев В.М. Борьба с преступностью несовершеннолетних – важная стратегическая задача ОВД // Вестник Московского университета МВД России. – 2004. – № 3. – С. 80-81.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх: Закон України від 07.02.2007 р. № 609-V // ВВР. – 2007. – № 15. – Ст. 194.
11. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К., 2004. – Кн. 1.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // ВВР. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
13. Сімейне законодавство України: Зб. нормат.-прав. актів. – К., 2005.
14. Про затвердження Типових положень про службу у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 66. – Ст. 2541.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х., 2004.
16. Негодченко О.В. Організаційно-правові проблеми забезпечення прав і свобод людини під час розкриття злочинів, пов'язаних з наркобізнесом // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Зб. наук. праць. – 2003. – Спец. випуск № 1 (13). – С. 5-11.
17. Бублейник В.А. Кримінально-правова характеристика незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: Навч.-практ. посіб. – Дніпропетровськ, 2007.

Надійшла до редакції 30.08.2011

ОЛІЙНИЧУК Р.П., кандидат юридичних наук
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 343.34

ГРУПОВЕ ПОРУШЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано кримінальне законодавство пострадянських країн щодо групового порушення громадського порядку. Визначено основні відмінності досліджуваного складу злочину у вітчизняному та зарубіжному законодавстві.

Ключові слова: громадський порядок, групове порушення громадського порядку, вітчизняне кримінальне законодавство, зарубіжне кримінальне законодавство.

Анализируется криминальное законодательство постсоветских стран касаясь группового нарушения общественного порядка. Определены основные отличия исследуемого состава преступления в отечественном и зарубежном законодательстве.

Ключевые слова: общественный порядок, групповое нарушение общественного порядка, отечественное криминальное законодательство, зарубежное криминальное законодательство.

The criminal legislation of postsoviet countries is analyzed in relation to a group public nuisance. The basic differences of the probed corpus delict are certain in domestic and foreign legislations.

Keywords: public peace, group public nuisance, domestic criminal legislation, foreign criminal legislation.

Кримінальний кодекс (КК) України в ч. 1 ст. 3 закріпив положення про те, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизначених принципах і нормах міжнародного права. Можна погодитися з В.В. Налуцишиним, що ця кримінально-правова норма засвідчує нагальну потребу національної науки кримінального права прагматично досліджувати кримінальне законодавство (право) зарубіжних країн, передусім для узгодження політики держави щодо запобігання інтернаціональності злочинності [7, с. 33]. Практичним у цьому є підхід адаптування зарубіжного законодавства до національного з метою "...побачити вплив на розвиток національного законодавства позитивного зарубіжного досвіду насамперед тих країн, національні правопорядки яких є найбільш сумісними з правовою системою України" [17, с. 5-9].

Для вирішення цієї проблематики слід використовувати можливості кримінально-правової компаративістики, концептуальними завданнями якої є:

